

RATIO DECIDENDI –
ЄДНІСТЬ ТА СТАЛІСТЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ*

Практика Європейського суду з прав людини

ВИТЯГ ІЗ РІШЕННЯ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ВІД 29 СІЧНЯ 2015 р.
У СПРАВІ “ЄВГЕН ПЕТРЕНКО ПРОТИ УКРАЇНИ”**

18 березня 2004 р. за фактом вбивства Р. порушено кримінальну справу. Увечері того ж дня міліцією було проведено обшук у помешканні заявника і вилучено сім ножів, одяг та інші предмети, заявника доправили до відділу міліції та допитували без участі адвоката.

Під час допиту заявник розповів, що раніше, у лютому 2004 р. вони з Р. вчинили шахрайство з метою викрадення мобільного телефону в одного зі знайомих заявника. Заявник стверджував, що не знає, хто вбив Р.

Того самого дня Соснівський РВ УМВС України в Черкаській області порушив іншу кримінальну справу за фактом заволодіння мобільним телефоном шляхом обману (шахрайства), а заявника було допитано як свідка у зазначеній справі. Заявник розповів міліції, як вони з Р. викрали мобільний телефон. Допит проводився за відсутності адвоката, але батько заявника був присутнім.

Заявника того ж дня за відсутності адвоката взято від варту та допитано як свідка у справі про вбивство.

У період із 21 год до 23 год міліція провела обшук у помешканні іншого знайомого заявника – Д.

О 23 год 15 хв слідчий міліції затримав Д. за підозрою у вчиненні вбивства, зазначивши у протоколі, що на куртці Д. були коричневі плями.

Пізніше того ж вечора Д. зізнався, що був присутній на місці вчинення злочину. 28 лютого 2004 р. заявник попросив його піти того дня разом із ним на зустріч з Р. та приховати з собою ножа. Під час зустрічі між заявником і Р. розпочалася бійка. Д. допоміг заявникові збити з ніг Р., який у певний момент спробував втекти. Тоді заявник вдарив Р. ножом та перерізав йому горло; Д. допоміг заявникові сховати тіло.

Того самого вечора заявник зізнався у вчиненні вбивства. Адвокат заявника не був присутній під час надання ним визнавальних показів.

* Рубрика функціонує під егідою Юридичного порталу *RATIO DECIDENDI*.

** Витяг із рішення Європейського суду з прав людини від 29 січня 2015 р. у справі “Євген Петренко проти України”, сформований Л. Сидоровою.

За твердженнями заявника, він надав ці визнавальні покази внаслідок психологічного тиску та фізичного жорстокого поводження, застосованих до нього з моменту його прибуття до відділу міліції.

20 березня 2004 р. заявника у присутності його захисника Г. допитували з приводу крадіжки мобільного телефону. Того ж дня заявника у присутності того самого адвоката допитували з приводу вбивства. На початку зазначеного допиту слідчий заявив про те, що заявник написав явку з повинною та запропонував йому надати більше подробиць щодо обставин, викладених заявником у його визнавальних показах.

У другій половині дня 20 березня 2004 р. заявник разом із адвокатом взяв участь у відтворенні обстановки й обставин події, під час якого продемонстрував, як він вбив Р. Після повернення з місця події заявник знову був допитаний та повторив свої визнавальні покази.

22 березня 2004 р. слідчий об'єднав кримінальні справи щодо заволодіння мобільним телефоном шляхом обману (шахрайства) та щодо вбивства в одне кримінальне провадження і того ж дня суд обрав заявникові запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

У то самий день заявник відмовився від послуг адвоката Г. та дав згоду на представлення його інтересів адвокатами К. і Др. Під час допиту у присутності цих адвокатів він повторив свої попередні визнавальні покази.

8 червня 2004 р. судово-медичний експерт склав висновок, у якому зазначалося, що під час тримання під вартою заявник не зазнав жодних тілесних ушкоджень. Висновок експерта ґрунтувався на результатах медичного обстеження, проведеного 21 березня 2004 р.

9 червня 2004 р. до участі у справі, окрім адвокатів К і Др., було допущено ще й адвоката П.

17 червня 2004 р. заявник відмовився від послуг адвокатів К. і Др., залишивши представляти його інтереси адвоката П.

19 червня 2004 р. слідчий допитав Т., який зазначив, що саме заявник вдарив ножем Р. Того ж дня Т. взяв участь у відтворенні обставин й обстановки події, протягом якої він підтвердив свої покази.

21 червня 2004 р. було проведено очні ставки між Т. і заявником, а також між Т. і Д., під час яких Т. повторив свої попередні покази.

17 липня 2004 р. під час ще одного допиту заявник продовжував стверджувати, що саме Д. вбив Р.

22 липня 2004 р. слідство було завершено. Заявникові було пред'явлено обвинувачення у вчиненні умисного вбивства за обтяжуючих обставин і у заволодінні мобільним телефоном шляхом обману (шахрайства); Д. було пред'явлено обвинувачення у співучасті у вчиненні вбивства.

Заявнику та його захиснику було надано матеріали справи для ознайомлення.

27 липня 2004 р. захисник заявника після ознайомлення з матеріалами справи подав клопотання про притягнення Д. як головного обвинуваченого, доводячи, що всі докази в матеріалах справи вказують на нього. Він стверджував, що визнавальні покази заявника були отримані внаслідок тиску працівників міліції та таємної угоди, яку він уклав із Д. Слідчий відмовив у задоволенні клопотання у зв'язку з його необґрунтованістю.

10 серпня 2004 р. справу щодо заявника і Д. було передано до апеляційного суду для розгляду по суті.

21 вересня 2004 р. апеляційний суд повернув справу на додаткове розслідування.

14 грудня 2004 р. Верховний Суд України (далі – ВСУ) скасував рішення від 21 вересня 2004 р. як безпідставне та повернув справу до апеляційного суду на новий розгляд.

26 серпня 2005 р. заявника оглянув лікар-нефролог, який склав медичну довідку, в якій зазначалося, серед іншого, що три ребра заявника на правому боці мають ознаки зрощених переломів, та рекомендовано обстеження у травматолога.

7 листопада 2006 р. апеляційний суд визнав заявника винним у вчиненні умисного вбивства та заволодінні мобільним телефоном шляхом обману (шахрайства) і призначив йому покарання у вигляді позбавлення волі строком на 14 років. Суд також визнав Д. винним у приховуванні вбивства та призначив йому строк покарання з випробуванням.

Прокурор та родичі потерпілого оскаржили вирок, зазначаючи, серед іншого, що вирок були занадто м'якими. Заявник також оскаржив вирок, стверджуючи, що його визнавальні покази було отримано шляхом застосування жорстокого поводження та за відсутності захисника. Він доводив, що увечері 19 березня 2004 р. під час його перебування у відділі міліції працівники міліції побили його так, що він знепритомнів, а коли прийшов до тями, вони продовжили бити його. Оскільки Д. йому і раніше погрожував, заявник зрештою здався і погодився свідчити проти себе.

8 листопада 2005 р. у відповідь на скаргу заявника на жорстоке поводження та порушення його процесуальних прав обласна прокуратура повідомила його, що ці питання розглядалися під час досудового слідства і судового розгляду та були залишені без задоволення як безпідставні. 25 листопада 2005 р. обласна прокуратура додатково повідомила заявника, що його скарги буде розглянуто ВСУ під час перегляду його кримінальної справи.

14 лютого 2006 р. прокуратура Черкаської області дала районній прокуратурі вказівку провести дослідчу перевірку за скаргами заявника на жорстоке поводження.

5 березня 2006 р. помічник прокурора районної прокуратури виніс постанову про відмову в порушенні кримінальної справи за скаргами заявника на жорстоке поводження, зазначивши про відсутність у діях працівників міліції складу злочину. Постанова містила посилення на пояснення працівників міліції та висновок експерта від 21 березня 2004 р. Заявник оскаржив постанову до Придніпровського районного суду міста Черкаси (далі – районний суд).

16 травня 2006 р. ВСУ скасував вирок від 7 листопада 2005 р. у частині визнання заявника винним у вчиненні вбивства та визнання Д. винним у приховуванні вбивства та повернув справу до апеляційного суду на новий розгляд у цій частині. Суд зазначив, що апеляційний суд не розглянув справу належним чином у частині, що стосувалася ролі Д. у події. Суд також надав вказівку ретельно розглянути твердження заявника про порушення його прав. Частина вироку щодо визнання заявника винним у заволодінні мобільним телефоном шляхом обману (шахрайства) ВСУ залишив без змін.

2 серпня 2006 р. районний суд скасував постанову помічника прокурора від 5 березня 2006 р. та призначив додаткову дослідчу перевірку.

13 серпня, 25 грудня 2006 р., 28 лютого та 25 червня 2007 р. помічники прокурора виносили постанови про відмову в порушенні кримінальної справи за скаргами заявника на жорстоке поводження на тій підставі, що додатковими перевірками складу злочину у діях працівників міліції виявлено не було. Усі ці постанови скасовувалися вищестоящими органами як безпідставні, та призначалися додаткові перевірки.

Під час судового розгляду заявник подав клопотання про призначення йому медичного обстеження з метою оцінки стану його здоров'я та встановлення, чи страждає він на будь-яке захворювання. 18 жовтня 2006 р. комісія судово-медичних експертів виявила у заявника хронічний піелонефрит, хронічну виразкову хворобу дванадцятипалої кишки, хронічний холецистит та доброякісну гіпербілірубінемію.

10 серпня 2007 р. помічник прокурора районної прокуратури знову виніс постанову про відмову в порушенні кримінальної справи у зв'язку зі скаргами заявника на жорстоке поводження, вважаючи, що у діях працівників міліції не було складу злочину.

19 листопада 2007 р. районний суд скасував постанову помічника прокурора від 10 серпня 2007 р. як безпідставну та призначив додаткову дослідну перевірку.

28 листопада 2007 р. апеляційний суд визнав заявника винним у вчиненні умисного вбивства та обрав йому покарання у вигляді позбавлення волі строком на 14 років. Суд також визнав Д. співучасником вбивства та обрав йому покарання у вигляді позбавлення волі строком на шість років. Суд зазначив, що незважаючи на те, що заявник обвинувачував у вбивстві Д., доказів у матеріалах справи було достатньо, щоб встановити, що саме заявник вбив Р. Суд ґрунтувався на свідченнях Т. та інших усних, документальних і речових доказах. Суд також наводив визнавальні покази заявника, надані під час досудового слідства у присутності захисників.

Апеляційний суд залишив скарги заявника на жорстоке поводження без задоволення, зазначивши, що під час судового розгляду працівники міліції заперечили стверджені факти.

Заявник оскаржив вирок, стверджуючи, серед іншого, що на початковому етапі слідства не було дотримано його право на захист, йому не було надано доступ до адвоката одразу після затримання, а його визнавальні покази було отримано в результаті жорстокого поводження.

18 грудня 2007 р. апеляційний суд частково задовольнив апеляційну скаргу прокуратури на рішення районного суду від 19 листопада 2007 р. Суд зазначив, що скарги заявника на жорстоке поводження стосувалися допустимості і достовірності доказів у кримінальній справі щодо нього. Отже, ці питання мали бути розглянуті апеляційним судом під час судового розгляду справи заявника, а не в окремому провадженні. Суд також дійшов висновку, що в ухваленому у справі заявника вирокі відповідні питання було розглянуто. Відповідно, провадження з цього питання має бути закрито. Заявник оскаржив це рішення у касаційному порядку.

6 травня 2008 р. ВСУ залишив вирок від 28 листопада 2007 р. без змін, зазначивши, що вина заявника була достовірно встановлена на основі різних доказів у матеріалах справи, включаючи визнавальні покази, які він надав під час досудового слідства. Суд відмовив у задоволенні скарг заявника на жорстоке поводження та порушення його процесуальних прав як безпідставних.

10 червня 2008 р. ВСУ залишив ухвалу апеляційного суду від 18 грудня 2007 р. без змін, зазначивши, що відповідні питання не можуть розглядатися одночасно із судовим розглядом кримінальної справи заявника.

Європейський суд з прав людини (далі – Суд) нагадує, що коли особа висуває небезпідставну скаргу на жорстоке поводження з нею, яке було таким, що порушує ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), це положення, взяте у поєднанні із загальним обов’язком держави за ст. 1 Конвенції, за своїм змістом ви-

магає проведення ефективного офіційного розслідування. Для того щоб розслідування могло вважатися “ефективним”, воно має в принципі призвести до встановлення фактів у справі та з’ясування і покарання винних осіб. Це не є обов’язком досягнення результату, а є обов’язком вжиття заходів. Державні органи повинні вживати всіх розумних і доступних їм заходів для збереження доказів, що стосуються події, включаючи показання свідків, висновки судових експертиз тощо. Будь-які недоліки розслідування, які підривають його здатність до встановлення причин заподіяння ушкоджень або винних осіб, ставлять під сумнів дотримання цього стандарту та вимог оперативності й розумного строку, які також передбачаються у цьому контексті.

Щодо цієї справи Суд зазначає, що заявник та його захисники почали подавати скарги на жорстоке поводження не одразу, що могло зменшити шанси отримання переконливих результатів щодо стверджуваного жорстокого поводження. Проте ця скарга стосується процесуального аспекту ст. 3 Конвенції, яким передбачено обов’язок засобів, а не обов’язок досягнення результату. Суд вважає, що заявник подав до національних органів влади небезпідставну скаргу про жорстоке поводження і, відповідно, вони були зобов’язані вжити усіх необхідних заходів для проведення ефективного розслідування відповідно до ст. 3 Конвенції.

Суд зазначає, що у рішенні у справі “Каверзін проти України” (*Kaverzin v. Ukraine*, заява № 23893/03, пункти 173–180, від 15 травня 2012 р.) він дійшов висновку, що небажання органів влади забезпечити проведення оперативного та ретельного розслідування скарг підозрюваних у вчиненні злочинів на жорстоке з ними поводження становить системну проблему у розумінні ст. 46 Конвенції. З урахуванням обставин справи та згідно зі своєю попередньою практикою Суд доходить висновку, що й у цій справі національні органи влади не дотрималися свого процесуального обов’язку щодо ефективного розслідування за скаргами на жорстоке поводження.

Отже, було процесуальне порушення ст. 3 Конвенції.

Суд нагадує, що ст. 3 Конвенції категорично забороняє будь-яке катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження. Жорстоке поводження підпадатиме під дію ст. 3 Конвенції лише у разі досягнення певного мінімального рівня жорстокості. Оцінка цього мінімуму є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках мають враховуватися також стать, вік і стан здоров’я потерпілого. Що стосується позбавленої свободи особи, застосування фізичної сили, необхідність якої не була суворо зумовлена її власною

поведінкою, принижує людську гідність та по суті є порушенням права, гарантованого ст. 3 Конвенції.

Суд при оцінці доказів, як правило, керується критерієм доведеності “поза розумним сумнівом”. Проте така доведеність може впливати із сукупності достатньо вагомих, чітких та узгоджених між собою ознак чи подібних неспростованих презумпцій факту. Коли вся чи значна частина інформації про події, про які йдеться, відома виключно органам влади – як це має місце у справі щодо ув’язнених осіб, які перебувають під контролем органів влади, – і коли у таких осіб під час їхнього ув’язнення з’являються тілесні ушкодження, це породжує відповідні обґрунтовані презумпції факту. При цьому тягар доведення можна вважати покладеним на органи влади, адже саме вони мають надати задовільні та переконливі факти.

Оцінюючи наявні медичні докази, Суд доходить висновку, що вони є суперечливими і недостатніми для підтвердження скарг заявника на жорстоке поводження. Суд зазначає, що медичну довідку від 26 серпня 2005 р., яка є єдиним доказом на підтвердження скарги заявника, було видано більш ніж через рік і п’ять місяців після стверджуваного жорстокого поводження.

У зв’язку з тим, що ці питання залишилися невіршеними внаслідок бездіяльності національних органів влади, їх було розглянуто за процесуальним аспектом ст. 3 Конвенції, і Суд встановив процесуальне порушення зазначеного положення. Щодо матеріального аспекту ст. 3 Конвенції Суд вважає, що наявні матеріали справи не дають змоги остаточно встановити, що заявник зазнав переломів ребер або будь-яких інших тілесних ушкоджень, коли він перебував під контролем органів влади.

За цих обставин Суд не встановлює порушення матеріального аспекту ст. 3 Конвенції.

Суд нагадує, що п. 1 ст. 6 Конвенції вимагає, щоб, як правило, доступ до захисника надавався з першого допиту підозрюваного працівниками міліції, за винятком випадків, коли за конкретних обставин відповідної справи продемонстровано, що існують вагомі підстави для обмеження такого права. Та навіть коли вагомі підстави можуть у виняткових випадках виправдовувати відмову у доступі до захисника, таке обмеження, незважаючи на його підстави, не повинно порушувати права обвинуваченого за ст. 6 Конвенції. Право на захист як таке буде неоправно порушено, якщо визнавальні докази, отримані від особи під час допиту правоохоронними органами за відсутності захисника, використовуватимуться з метою її засудження.

Отже, питання полягає у тому, чи була відсутність захисника виправданою. Беручи до уваги факти, Суд не вбачав жодної вагомої підстави для обмеження на той час права заявника на захисника.

Більше того, Суд вважає, що зазначене обмеження порушило права заявника на захист. При обґрунтуванні вини заявника у вбивстві національні суди дійсно, як стверджував Уряд, не робили прямого посилання не тільки на визнавальні покази заявника від 19 березня 2004 р., а й на інші покази, надані того ж дня, які жодним чином не стосувалися питання, про яке йдеться. Проте національні суди не вилучили визнавальні покази від 19 березня 2004 р. з матеріалів справи, а також не постановили жодну ухвалу щодо ролі цих показів у визнанні заявника винним. Навпаки, вони посилалися на визнавальні покази заявника, які той дав 20 березня 2004 р. у присутності захисника. У зв'язку з цим слід зазначити, що допит заявника вранці 20 березня 2004 р. розпочався з пропозиції слідчого докладніше пояснити те, про що заявник не повідомив у своїх визнавальних показах 19 березня 2004 р. Отже, видається, що зазначений допит був прямим продовженням визнавальних показів заявника, наданих 19 березня 2004 р. За цих обставин відсутність будь-якого посилання на визнавальні покази заявника, надані 19 березня 2004 р., не виключає їх впливу на визнання заявника винним.

З огляду на зазначені вище міркування Суд доходить висновку, що було порушення п. 1 і пп. "с" п. 3 ст. 6 Конвенції.

Правові позиції Верховного Суду

Цивільна юрисдикція

ПРО НОВАЦІЮ ЯК ПІДСТАВУ ПРИПИНЕННЯ ІСНУЮЧОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗА ДОГОВОРОМ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ*

Згідно з ч. 1 ст. 93 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) право оренди земельної ділянки – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності.

У статті 13 Закону України “Про оренду землі” визначено, що договір оренди землі – це договір, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на

* Витяг із постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 13 березня 2019 р. у справі № 609/67/18, сформований Л. Сидоровою.